

ТЕОНИМ БОГОРОДИЦЯ В КОНТЕКСТІ КАТОЛИЦЬКОЇ МАРІОЛОГІЇ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ

У статті визначено поле номінацій на позначення Богородиці в контексті католицької Маріології Східної Церкви (біблійні та літургійні тексти). Виокремлено чотири мікрополя, виявлено і проаналізовано основні номінанти, що їх репрезентують.

Ключові слова: теонім, номінативне поле, мікрополе, Літургія, Маріологія.

Надежда Корзун

Теоним Богородица в контексте католической Мариологии Восточной Церкви

В статье определено номинативное поле теонима *Богородица* в контексте католической Мариологии Восточной Церкви (библейные и литургийные тексты). Выделены четыре микрополя и охарактеризированы их основные репрезентанты.

Ключевые слова: теоним, номинативное поле, микрополе, Литургия, Мариология.

Nadia Korzun

Theonym „The Virgin” in Catholic Mariology of the Eastern Church

In the article „Theonym of Virgin Mary in the context of Catholic Mariology of the Eastern Church” N. Korzun defined appellation field to denominate Virgin Mary in the context of biblical and liturgical texts of the Eastern Church. In the research were distinguished four micro-fields, were disclosed and analyzed the basic nominations that them represent.

Key words: Theonym, appellation field, micro-fields, Liturgy, Mariology.

У Східній Церкві Маріологія нерозривно пов'язана з усіма християнськими вченнями. Єфеський Собор (431) догматично затвердив за Марією право називатися Богородицею, оскільки через народження Ісуса Марія бере участь у тайні Боготілення. Своєчасність запропонованого дослідження визначена потребою ґрунтовного вивчення теонімів на позначення Марії у джерелах науки про Богородицю, зокрема в Літургії, оскільки, як зауважують дослідники сакральної тематики (М. Скаб, П. Мацьків, Т. Вільчинська, І. Бетко, Г. Мацюк та ін.), „у силу політичних обставин богословська термінологія української мови майже не вивчалася як складова частина лексико-семантичної системи” [7, с. 178]. Крім того, актуальність зумовлена також недостатнім дослідженням в ономастиці проблем, що стосуються власних назв конфесійного стилю, відсутністю достатньої кількості монографічних досліджень, присвячених теонімам, зокрема й на позначення Богородиці.

Мета повідомлення полягає у виявленні специфіки номінативного поля на позначення Богородиці у церковних джерелах Католицької Церкви Східного Обряду. Дослідження виконувалося на основі біблійних, католицьких літургійних текстів, передусім на матеріалі Божественної Літургії Івана Золотоустого.

Згідно зі свідченнями, які збереглися, Марію називають Богородицею (Theotokos) вже в III ст. на землях Єгипту в Олександрії в тексті знаної молитви „Під твою милість”. Богословський ґрунт під цей титул приготували перші богослови: св. Ігнатій Антіохійський, св. Юстин, св. Іринеї з Ліону та ін.

Щодо походження номінанти „Матір Божа” у вчених існує кілька версій. Одна з них, що цей титул був запозичений із поган. На території Єгипту в час його християнізації була відома назва „Мати Божа – Ізіс”. На думку дослідників, тут є тільки подібність мотивів, а розуміння, сенс же зовсім інші. Назва Theotokos в грецькій мові не є запозиченою, а вважається умовною, незалежною від інших релігій. Окрім цього, постать Марії, на відміну від богинь міфології, є історичною. Вона не є ані Богом, ані матір'ю якогось із богів, але яка, як сформулював Єфеський собор (431): „зродила за тілом Слово Боже, яке

стало тілом, у такий спосіб ставши Матір'ю єдиного Бога” [2, с. 147]. Зрештою різняться вони тим, що Марія була дівою, а Ізіс – розпусницею.

У ті часи Маріологія розвивалася паралельно Христології. Найглибше значення найменування Марії є таке: Марія є Матір'ю Ісуса Христа, який є одночасно повною і правдивою людиною, як також правдивим і повним Богом в одній особі і в одній іпостасі, тому Її могли називати Богородицею. Але при цьому пам'ятати, що вона не давала початок Божій природі, яка є відвічна [2, с. 253].

Серед наукових розвідок на подібну тематику увагу привертають дослідження про Діву Марію з погляду Східної та Західної церкви. У них виділяють три джерела науки про Богородицю: Святе Письмо, традицію, Літургію [2]. Саме на таке структурування Маріології спираємося в нашому дослідженні.

Святе Письмо є головним джерелом об'явлення для Східної Церкви, тому й становить також основне джерело науки про Марію. Традиція є другим після Святого Письма джерелом об'явлення для православ'я. Особливе місце в ній займає патристичний спадок, який також є другорядним джерелом науки для Східної Церкви про Матір Божу. Невід'ємною частиною традиції вважаємо також Вселенські Собори, що беруть свій початок ще з 381 р. Нарешті, Літургія є третім джерелом науки про Богородицю. Уся Літургія Східного християнства насичена важливою богословською думкою про Матір Божу, що виражається в музиці і поезії. Саме тут спостерігаємо розгалуженість синонімічного ряду теоніма *Богородиця*. У Літургії особливе місце займають марійські гімни, які виконують, зокрема, під час Марійських свят. Через це гімни для нас є важливим джерелом інформації про Матір Божу. Вони є формою похвальних виразів і тому відзначаються певною свободою в своєму змісті та широким спектром найменувань Богородиці.

Досліджуваний матеріал дає змогу окреслити номінативне макрополе „Марія”. При цьому зважаємо на те, що номінативне поле відрізняється від традиційних у лінгвістиці лексико-семантичної групи, лексико-семантичного поля, асоціативного поля та под. тим, що воно має комплексний характер, передбачає включення до свого складу усіх перерахованих вище угруповань та являє собою впорядковану сукупність номінативних одиниць [4, с. 67]. Зазначене поле охоплює 4 мікрополя, номени яких об'єднані спільною семою – „Та, що має стосунок до Бога”. Водночас кожне мікрополе характеризується основною диференційною семою, а саме:

1. „Діва Марія” – „Та, що є непорочною”;
2. „Богородиця” – „Та, що є матір'ю Сина Божого”;
3. „Заступниця” – „Та, що є посередницею між Богом і людьми”;
4. „Свята” – „Та, що стала Святою через материнство Ісуса Христа”.

Кожне із мікрополів репрезентоване відповідним синонімічним рядом назв, утіленими в досліджуваних текстах.

Однією з найвеличніших ознак Марії вважають Її непорочність. Про цю рису дівочості вперше згадано у Біблії, коли пророк сказав: „Ось Діва в утробі зачне, і Сина породить... та не спізнав (Йосиф) її (Марії), аж поки породила сина...” (Мт. 1. 23-25). В іншому місці Біблії підтвердженням дівицтва Марії є слова: „... ангел Гавриїл був посланий до Діви... Ангел їй сказав: „Ось ти зачнеш у лоні й вродиш сина...”, а Марія сказала до ангела: „Як же воно станеться, коли я мужа не знаю...” (Л. 1. 26-35). Оскільки саме Біблія є першоджерелом науки про Матір Божу, то з цитованого випливає, що такі найменування Марії, як „Непорочна”, „Чиста” мотивуються назвою „Діва”, що означає за своєю природою жіночу цнотливість. Непорочною Марію активно величають вже під час Другого Вселенського Собору (Константинопольського) [6].

З огляду на дівичтво до основних номенів Марії як утілення непорочності належать: *Непорочна, Приснодіва, Діва Марія, Пренепорочна, Пречиста Матір, Пречиста Діва, Пречиста Матір*. Усі ці найменування часто вживають у всіх трьох джерелах науки про Богородицю.

У Божественній Літургії Івана Золотоустого Марію оспівують як пречисту, непорочну тілом і чисту душею, тобто безгрішну. Згадують Її в кінці величальної молитви чотири рази упродовж Богослужіння: „Пресвяту, **пречисту**, *преблагословенну, славному Владичицю нашу Богородицю...*” [1, с. 5, с. 8, с. 10, с. 22], у завершенні канону, який читає священник у передславословії: „Особливо за пресвяту, **пречисту**, *преблагословенну, славному владичицю нашу Богородицю...*” [1, с. 25], а також і в самому тексті гімну до Богородиці: „Достойно є воістину величати блаженною Тебе Богородицю, присноблаженну і **пренепорочну**, і Матір Бога нашого...” [1, с. 25]. У відпусті під час завершальної частини молитви священника вживається лише одна синтагма на позначення Богородиці – „**пречиста Матір**”, що включає в себе не лише ознаку тілесної та духовної чистоти як жінки, але й як Матері Бога. У часі Богослужіння вірні читають молитву Вірую, де між рядками згадується Марія як Діва: „Він задля нас, людей, і нашого ради спасення зійшов із небес, і воплотився з Духа Святого і **Марії Діви**, і стався чоловіком” [1, с. 23].

Ще одна Марійна назва „Приснодіва” з’явилася у III ст. на Сході та вже в IV ст. поширилася на Заході. Приснодіва, за тлумачення Г. Дяченка: „Завжди Діва, все Діва” [3, с. 862], з чого стає зрозумілим, що ознака дівичості наділяє Марію тілесною чистотою від народження до смерті, тобто вічно. Про це згадується в Біблії так: „І сказав мені Господь: „Брама ця буде замкнена, не буде відчинена, і ніхто не ввійде в неї, бо в неї ввійшов Господь, Бог Ізраїлів, і вона буде замкнена...” (Єзекіїля 44. 2), що вказує на вічну непорочність Марії. Номінанта „Приснодіва” включає в себе три фази, а саме: а) дівиче зачаття; б) дівиче народження Ісуса; в) дівиче життя після народження Христа. Цією назвою як одним із титулів Богоматері оперували у своїх працях відомі тоді богослови, як-от: Амброзій, Єронім, Августин. Приснодівою називають Марію також на Другому Вселенському Соборі (Константинопольському) [6].

У Літургії ця назва вживають у синтагмі „**приснодіва Марія**” при закінченні величальної молитви: „Пресвяту, пречисту, *преблагословенну, славному Владичицю нашу Богородицю і приснодіву Марію з усіма святими пом'янувши самі себе, і один одного, і все життя наше Христу Богові віддаймо*” [1, с. 5, с. 8, с. 10, с. 22], яка чотири рази повторюється упродовж Літургії, та у вступі до славословія „Достойно”: „Особливо за пресвяту, пречисту, *преблагословенну, славному владичицю нашу Богородицю і приснодіву Марію*” [1, с. 25]. Отже, ключовими номенами у першому мікрополі, за текстами Літургії, є „Пречиста”, „Пренепорочна”, „Приснодіва”.

До другого мікрополя належать найменування, які вживають на позначення Божого Материнства. Відповідний підрозділ є основою Маріології, адже всі дари, святість Марія отримала саме через народження Нею Ісуса Христа. Сам теонім *Богородиця* утвердився вже на III Вселенському Соборі (Ефеському), який був скликаний передусім для вирішення проблеми найменування Марії як Матері Бога. Константинопольський Патріарх Несторій стверджував, що існування божественного та людського у Христі роздільне і назвав Марію „Христородицею”, а за теорією Александрійського архієпископа Кирила: в Ісусі Христі відбувається з’єднання цих двох початків, тому Марія достойна титулу „Богородиця”. Таким чином, озброївшись підтримкою Папи Римського та інших членів, утвердили назву Богородиця, при цьому заборонивши найменування Марії Христородицею у всіх документах, Літургіях та працях богословів [2, с. 160]. Із того часу назва Богородиці як Матері Ісуса Христа набрала великого розголошення і до сьогодні є найуживанішою на позначення Марії.

Про Марію як Богородицю дуже часто говориться у Новому Завіті Святого Письма. Знайдено 19 текстів, 13 з яких від євангелиста Луки. Не завжди Святий називає Марію ім'ям, він урізноманітнює звертання до Неї через синтагми: „Мати Ісуса”, „Його Мати”, „Мати мого Господа” та ін. (Л. 1-24). В євангелиста Марка знаходимо: „Приходить **Мати Його** та брати Його...” (Мр. 3. 31). Матей називає Марію аналогічно до двох попередніх євангелистів: „ Коли він промовляє ще до народу, то **Його Мати** та брати стояли надворі, бажаючи з ним поговорити” (Мт. 12. 46). Тож бачимо, що в Біблії кількість найменувань Марії як Богородиці обмежується кількома варіантами [6].

Щодо літургійної різноманітності назв Богородиці саме як Матері Бога, то, навпаки, можна говорити про розгалужений ряд номенів. Лише теонім *Богородиця* у Богослужінні Івана Золотоустого вживається 14 раз: величання „Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу **Богородицю** і приснодіву Марію...” [1, с. 5, с. 8, с. 10, с. 22] – повторюється чотири рази протягом Служіння. „Молитвами **Богородиці**, Спасе, спаси нас” [1, с. 8-9] – 5-ти разовий приспів I антифону (піснеспіви та частини піснеспівів, що їх виконують зазначеним способом. Антифони бувають воскресні, зображальні, недільні, повсякденні. [5, с. 23]); „Ти спасення нашого ради воплотився від святої **Богородиці**...” [1, с. 9] – у другій частині „Єдинородний Сину” II-го антифону. Реалізується теонім і у передславословії: „Особливо за пресвяту... **Богородицю**...” [1, с. 25], а також в тексті самого гімну „Достойно”, де він вживається двічі: „Достойно є воістину величати блаженною Тебе, **Богородицю**, присноблаженну, і пренепорочну, і **Матір** Бога нашого... що без зотління Бога Слово породила, сущу **Богородицю**, Тебе величаємо” [1, с. 25], причому це, не беручи до уваги тропарі та Богородичні кондаки, які в час Служби Божої змінюються щонеділі. В останньому прикладі звертаємо увагу на епітет *суща*. О.-маг. Г. Дяченко дає йому таке пояснення: „Суций – той, що існує, правдивий” [3, с. 973], тобто дослівно „суща Богородиця” звучатиме – „правдива Богородиця”. Бачимо тут також синтагму „Матір Бога нашого”, яку вживали також євангелисти Іван, Марко, Матей у Біблії.

Друге і третє мікрополя об'єднує те, що до третього належать теоніми на позначення Богородиці як заступниці, посередниці між Богом і людьми, що, у свою чергу, забезпечило Її святість та зумовило появу відповідних найменувань, репрезентованих четвертим мікрополем.

У Святому Письмі сам Ісус назвав Марію матір'ю свого народу. Євангелист Іван описує це так: „А при хресті Ісусовім стояли його мати, сестра його матері, Марія Клеопова та Марія Магдалина. Бачивши Ісус матір і біля неї учня, що стояв, – а його ж любив він, – мовить до матері: „Жінко, ось син твій”. А тоді й до учня мовить: „Ось матір твоя”. І від тієї хвили учень взяв її до себе” (Ів. 19. 25-27). Відтак, Марія стає матір'ю улюбленого учня Ісуса, а тим самим матір'ю всіх представників людства, тобто Великою Матір'ю людей, будучи при цьому Матір'ю Ісуса Христа – Бога. Отже, духовне материнство людства і біологічне материнство Бога робить Марію посередницею між небесним і земним – Господом і суспільством. Інше свідчення посередництва Марії знаходимо в євангелиста Луки: „Увійшла вона (Марія) в дім Захарія і привітала Єлисавету... і Єлисавета сповнилася Святим Духом, і викликувала голосом сильним: „Благословенна ти між жінками й благословенний плід лона твого...” (Л. 1. 40-42). Вигук Єлисавети свідчить про найвищу позицію Марії у зіставленні з іншими земними жінками. Через це Марія підіймається над усіма і стає найближчою до Бога, тим самим отримуючи відповідальність за весь народ. Вона людська Цариця, бо походить з люду, але й небесна Цариця, бо народила Бога: „...по правиці Твоїй стояла Цариця в офірському щирому золоті...” (псалом 44(45). 10) [6].

Традиція іменує Марію *Царицею Неба і Землі, Владичицею, Заступницею, Покровом світу* та ін. Подібні назви знаходимо і в Літургії Івана Золотоустого.

Марія як Владичиця згадується в чотирьох місця літургійного тексту: „*Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю...і все життя наше Христу Богові віддаймо*” [1, с. 5, с. 8, с. 10, с. 22]. Назву *Владичиця* вжито на позначення передусім доброї правительки світу земного, тоді як Бог правитель Всесвіту. Тож Богородиця – заступниця своїх людей перед Богом – великим правителем. Ширший синонімічний ряд назв на позначення Богородиці-заступниці представлений у тропарях, Богородичних кондаках, гімнах і піснеспівах, присвячених Марії.

Для четвертого мікрополя характерні найменування Марії як Святої. У Біблійних текстах прямо не вказується на святість Марії, але, як стверджує традиція, Богородиця, завдяки народженню світові Бога, заслуговує на звання Святої. Традиційно вважають, що Марія є не просто Святою, а Всесвятою, бо від самого початку історії спасіння Вона включена у відвічний Божий план як та, що стане матір'ю Його Сина. Таким чином, якщо Марія наперед відкуплена і освячена, то перебуває у стані всесвятості.

У тексті Літургії Івана Золотоустого частими є номінанти, що кваліфікують Богородицю як Святу: у величальній молитві, наприклад, читаємо: „*Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і приснодіву Марію...*” [1, с.5, с. 8, с.10, с. 22], ці рядки повторюються чотири рази. Такі ж назви вжито і в передславословії, а вже в самому гімні автор урізноманітнює ряд імен на почитання Богородиці, як-от: „*Достойно є воістину величати блаженною Тебе, Богородицю, присноблаженну, і пренепорочну, і Матір Бога нашого...*” [1, с. 25]. О.-маг. Г. Дяченко пояснює термін *блаженний* як „благословенний, стан щастя” [3, с. 127]. Префікс *присно-*, що означає „завжди, безперестанно”, у поєднанні з прикметником *блаженною* характеризує Марію як вічно благословенну, яка перебуває у стані постійного щастя.

Благодатною Марію вперше величає ангел Гавриїл, прийшовши до Неї: „*Радуйся, благодатна, Господь з Тобою...*” (Л. 1. 28) [6]. Під благодатною християнство Східної Церкви розуміє когось повного ласки Божої. За словником о.-маг. Г. Дяченка, *благодатний* – це „той, що має благодать і той, що дає благодать” [3, с. 132]. Марія була вибрана на Матір Бога, за що й отримала відповідну ласку, тому Її називають *благодатною*.

Багато назв утворені поєднанням префікса *пре-* з прикметниками *свята, непорочна, благословенна, славна, чиста* та ін. Подібні номени виражають найвищий ступінь вияву ознаки, а відтак корелюють із формами найвищого ступеня порівняння. Звідси номен *Пресвята* – „найсвятіша”, *преблагословенна* – „та, яка серед людей отримала найбільше благословення від Бога”, *преславна* – „найбільш прославлена серед роду людського” та ін.

Зауважимо, що, згідно з думкою II Ватиканського Собору про взаємовідношення Марія – Церква, доцільним вважаємо виділення п'ятого мікрополя під назвою „Марія – Церква”, яке, на нашу думку, може стати предметом спеціального дослідження.

Отже, на основі Маріології Східної Церкви, втіленої у трьох джерелах – Святому Письмі, традиції і Літургії, можна стверджувати, що найпоширенішим номінантом на позначення Марії в науці про Матір Божу є теонім *Богородиця*, який мовою ориганілу звучить *Theotokos* (лат. Тео – Бог, tokos – породілля), що чітко вказує на своє походження – „Та, що породила Бога”. Ця та подібні номінації репрезентують одне з мікрополів – „Та, що є Матір'ю Сина Божого”. У ході дослідження виявлено також назви Божої Матері, що репрезентують інші три мікрополя та об'єктивують уявлення про Неї як „непорочну”: *Діва, Приснодіва, Пречиста*; „заступницю”: *Владичиця, Цариця*; „найсвятішу з усіх святих”: *Пресвята, Преблагословенна*.

Література

1. Божественна Літургія св. Йоана Золотоустого. – Львів : Свічадо, 2008. – 61 с.
2. Догматичне богослов'я Католицької Церкви: Доклад. виклад і роздуми / упоряд. М. Добош; ред. А. Кравчук. – Львів, 1994. – 509 с.
3. Полный церковно-славянский словарь / сост. протоіерей Г. Дьяченко. – М. : Изд-во отдел. Моск. патриархата, 1993. – 1120 с.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2010. – 314 с.
5. Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології. – Львів : Свічадо, 2001. – 169 с.
6. Святе Письмо / перекл. о. Іван Хоменко. – Рим, 2007.
7. Скаб М. Богословська термінологія у Словнику української мови // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій. – Львів, 1998. – С. 178-183.